

KAJIAN FILOLOGI SÀHÀ PANGRÊMBAG BAB WAYUH WONTÊN ING SÊRAT KÊNYÀ KÊBUKÀ

PHILOLOGY STUDIES AND EXPLANATION OF POLYGAMY IN SÊRAT KÊNYÀ KÊBUKÀ

Déning: Dewi Lestari, Prodi Pendidikan Bahasa Jawa, Fakultas Bahasa dan Seni, Universitas Negeri Yogyakarta
dewi.12205241070@gmail.com

SARINING PANALITÈN

Panalitèn mênikå ngêwrat pitung ancasing panalitèn, inggih mênikå: (1) *inventarisasi naskah SKK*, (2) *deskripsi naskah SKK*, (3) *transkripsi teks SKK*, (4) *transliterasi teks SKK*, (5) *suntingan teks SKK*, (6) *terjemahan teks SKK*, sàhå (7) ngandharakên isining *teks SKK*. Panalitèn mênikå ngginakakên *metode deskriptif* kanthi pendekatan *filologi modern*. *Metode panalitèn filologi modern* dipunginakakên kanggé naliti *naskah sàhå teks* kanthi irah-irahan *Sêrat Kênyå Kêbukå*. Wondéné *metode panalitèn deskriptif* kanggé nggambarakên lampahing panalitèn *SKK* kanthi *objektif*. Cårå pangrêmbaging *data* ngginakakên cårå *teknik deskriptif*. *Validitas* ingkang kaginakakên inggih mênikå *validitas semantik*. *Reliabilitas* ingkang kaginakakên inggih mênikå *reliabilitas intrarater sàhå interrater*. Asiling panalitèn mênikå ngandharakên pitung bab, inggih mênikå *inventarisasi naskah SKK* kapanggihakên kalih *eksemplar* wontên ing *Perpustakaan Muséum Déwantàrà Kirti Griyå Yogyakarta* sàhå *Muséum Radyå Pustakå*. Asiling *deskripsi naskah* kanthi kawontênan *naskah sàhå teks*-ipun taksih saé. *Transkripsi teks* saking aksàrà Jåwå ing aksàrà Jåwå. *Transliterasi* saking aksàrà Jåwå dados aksàrà Latin. *Suntingan teks* kapanggihakên 19 têngbung ingkang dipun-sunting. *Terjemahan teks* kanthi *alih bâså Jawi* ing bâså Indonesia. Isining *teks SKK* kapanggihakên tumindak awonipun tiyang ingkang nglampahi wayuh, inggih mênikå botên ngayêmi, pilih-asih, botên ngayani, sàhå botên ngayomi.

Pamijining têngbung: *kajian filologi*, kawruh awonipun tiyang wayuh, *Sêrat Kênyå Kêbukå*

ABSTRACT

There are seven purposes in this research were; (1) inventory of SKK, (2) description of SKK, (3) transcript text of SKK, (4) transliterate text of SKK, (5) edit texts of SKK, (6) translate texts of SKK and (7) to explain inside of SKK. Descriptive method with modern philology approach were used in this research. Modern philology approach were used to study scripture and text of Sêrat Kênyå Kêbukå. Data were analyze use descriptive technique. Validity and reliability technique of intrarater and interrater were used in this research. Research results seven chapter of explanation is two exemplar SKK scripture were inventoried of SKK in museum library of DewantaraKirtiGriyaYogyakarta and museum of RadyaPustaka. Scripture description were done in good condition for both scriptures and texts. Texts transcription from aksara Jawa were transcript to aksara Jawa. Transliteration of aksara Jawa to Latinize. Standard edit text by aparat critics, 19 words were edited. Text translation were made by translated Javanese into Bahasa Indonesia. Content of SKK were about a polygamy man's bad behaviors: creating uncomfortable atmosphere, play favor, unable to support financially and unable to protect.

Keywords: philology studies, negative values of polygamy, Serat Kenya Kebuka

PURWAKĀ

Filologi minangka ngèlmi kanggé sarānā nyinaoni *karya tulis* jaman rumiyin kanthi ancas mahyakakēn sēsērēpan ingkang kawrat ing salêbêting *naskah-naskah* lami (Chamamah-Soeratno, 2011: 10). *Naskah* kinā ingkang dipundadosakēn *sumber* panalitèn inggih mēnikā *naskah Sêrat Kēnyā Kêbukā (SKK)* ingkang dados *koleksi-nipun Perpustakaan Muséum Déwantārā Kirti Griyā Yogyakarta*.

Panalitèn ingkang trêp kaginakakēn kanggé naliti *naskah SBB* inggih panalitèn *filologi*. Prakawis mēnikā amargi *sumber data-nipun arupi naskah sâhā teks*. Wodéné lampahing panalitèn *filologi* inggih mēnikā *inventarisasi naskah, deskripsi naskah, transkripsi teks, transliterasi teks, suntingan teks, terjemahan teks, sâhā analisis isining teks SBB*.

GÊGARAN TEORI

Pangrêtosan *Filologi*

Filologi inggih mēnikā ngèlmi ingkang kaginakakēn kanggé sarānā nyinaoni *karya tulis* ingkang kaandharakēn kanthi sâhā gēgayutan kaliyan ngèlmi bab bāsā, kasusastran, tuwin kabudayan (Baroroh-Baried, 1985: 1). Wondéné miturut Fathurahman (2015: 14-15) *filologi* inggih mēnikā sadāyā *kegiatan* ingkang magêpokan kaliyan maos satunggaling *naskah*.

Ancasing *Filologi*

Satunggaling panalitèn tamtu kémawon wontèn ancasipun. Ancasing panalitèn miturut Sulistyorini (2015: 5) ngandharakēn ancasing *filologi*, inggih mēnikā kanggé mahyakakēn

maknā sâhā ginanipun *teks* tumrap masarakat panganggitipun.

Lampahing Panalitèn *Filologi*

Panalitèn *filologi* dipuntindakakēn kanthi paugêran tartamtu ingkang dipunwastani lampahing panalitèn *filologi*. Lampahing panalitèn *filologi*, inggih mēnikā: (1) *inventarisasi naskah*, (2) *deskripsi naskah*, (3) *transkripsi*, (4) *transliterasi*, (5) *suntingan*, (6) *terjemahan teks*, sâhā (7) pangrêmbag isining *teks SKK*.

Gêsêng Bêbrayan

Anggènipun mbangun gêsang bêbrayan mēnikā alêlandhêsan raos trêsnā asih antawisipun garwā. Salah satunggalipun cārā mbangun gêsang bêbrayan kanthi nindakakēn mēnāpā ingkang dados tanggêl jawabipun piyambak-piyambak sâhā sukā pambiyantu satunggal kaliyan satunggalipun (Ayyub, 2004: 205). Anggènipun nglampahi gêsang bêbrayan supados sagêd tēmtrêm sâhā langgêng, kêkalihipun kēdah sēsarêngan njagi anggènipun bêbrayan sâhā antawisipun garwā kēdah trêsnā asih supados kêkalihipun botên nglirwakakēn mēnāpā ingkang dados tanggêl jawabipun.

Wayuh

Têmbung wayuh têngêsipun gadhah garwā langkung saking satunggal (Poerwadarminta, 1939: 653). Miturut Stuart (2002: 804) ngandharakēn bilih wayuh inggih mēnikā *to have or take an additional wife* têngêsipun tiyang kakung ingkang sampun krāmā sâhā badhé nambah garwā malih.

Panalitèn ingkang Jumbuh

Panalitèn ingkang jumbuh kaliyan panalitèn SKK inggih mênikå panalitèn garapanipun Anton Novi Widayanto, NIM 09205244060 kanthi irah-irahan *Kajian Filologi sâhå Jinising Katrêsnan dhatêng Garwå wontên Sêrat Ngèlmi Pangasihian sâhå Tusina Nur Cahyani*, NIM 08205241042 kanthi irah-irahan *Tinjauan Filologi dan Nilai Moral Berumah-Tangga bagi Wanita Jawa dalam Serat Padmiwara. Metode panalitèn sâhå teori ingkang gayut kaliyan lampahing panalitèn wontên jumbuhipun. Lampahing panalitèn SKK ingkang botên sami kaliyan garapanipun Anton Novi Widayanto sâhå Tusina Nur Cahyani inggih mênikå transkripsi.*

CĀRĀ PANALITĒN

Jinising Panalitèn

Panalitèn mênikå ngginakakên *metode deskriptif* kanthi *pendekatan filologi modern*. *Metode deskriptif* ancasipun kanggé ngêmpalakên sadâyå katrangan ingkang wontên kanthi mênåpå kawontênanipun (Widodo, 2000: 14). Panalitèn mênikå ugi ngginakakên *pendekatan filologi modern*, inggih mênikå kanthi nindakakên lampahing panalitèn *filologi*, amargi *sumber panalitènipun naskah sâhå teks*.

Sumber Data Panalitèn

Objek panalitèn ingkang dipundadosakên sumber data ing panalitèn mênikå *naskah sâhå teks SKK*. *Naskah SKK* kapanggihakên wontên ing *Perpustakaan Muséum Déwantårå Kirti Griyå Yogyåkartå*.

Caranipun Ngêmpalakên Data

CĀRĀ ngêmpalakên *data* ngginakakên lampahing panalitèn *filologi*. Lampahing panalitèn *filologi* ingkang katindakakên dipunandharakên ing ngandhap mênikå.

1. Inventarisasi Naskah

Inventarisasi naskah dipuntindakakên kanthi *studi katalog*. Adhêdhasar *studi katalog*, *naskah SKK* kapanggihakên wontên ing *Perpustakaan Muséum Déwantårå Kirti Griyå Yogyåkartå sâhå Muséum Radyå Puståkå*.

2. Deskripsi Naskah sâhå Teks

Deskripsi naskah sâhå teks dipundamêl kanthi ancas ngandharakên bab kawontênaning *naskah sâhå teks* ingkang dipundadosakên *objek panalitèn*. Asiling *deskripsi naskah sâhå teks SKK* dipunwujudakên kanthi kêturu asiling *deskripsi naskah sâhå teks*.

3. Transkripsi

Metode transkripsi teks ingkang dipunginakakên inggih mênikå *metode transkripsi diplomatik*. Sêrataning *teks SKK mawi aksårå Jåwå*, milå dipundamêl alih tulisipun mawi aksårå Jåwå ugi.

4. Transliterasi

Sêratanipun *naskah SKK mawi aksårå Jåwå* dipundamel *transliterasi-nipun dados aksårå Latin*. *Metode* ingkang dipunginakakên inggih mênikå *metode transliterasi standar*.

5. Suntingan Teks kanthi Ndamêl Aparat Kritik

Suntingan teks edisi standar dipuntindakakên kanthi cĀRĀ *standarisasi éjaan* adhêdhasar *Baoesastra Djawa* déning Poerwadarminta (1939), éjaan bâså Jawi ingkang samênikå dipunginakakên, sâhå kajumbuhakên kaliyan *konteks*-ipun.

6. *Terjemahan*

Wontên ing panalitèn mênikå anggènipun ndamêl *terjemahan* ngginakakên *metode terjemahan*. *Metode* ingkang dipunginakakên, inggih mênikå *terjemahan harfiah*, *terjemahan isi*, sâhå *terjemahan bebas* (Darusuprpta, 1984: 9).

Instrumen Panalitèn

Pirantos ing panalitèn mênikå ngginakakên *kartu data deskripsi naskah sâhå teks SKK*. *Kartu data deskripsi naskah* dipunginakakên kanggé ndamêl *deskripsi* bab kawontênaning *naskah SKK*. *Kartu data deskripsi teks* dipunginakakên kanggé ngrêmbag isining *teks SKK*, inggih mênikå ngandharakên sêsêrêpan utawi kawruh bab wayuh.

Teknik Analisis Data

Teknik analisis data ingkang kaginakakên inggih mênikå *analisis deskriptif*. *Analisis deskripsi* ingkang katindakakên wontên ing panalitèn mênikå kapérang dados sakawan, inggih mênikå kanthi cârà *reduksi data*, *klasifikasi data*, *display data*, sâhå *penafsiran data* (Kaelan, 2005: 68-71).

Validitas sâhå Reliabilitas

Keabsahan data ing salêbêting panalitèn ngginakakên têtimbangan *validitas sâhå reliabilitas*. *Validitas* ingkang dipunginakakên inggih mênikå *validitas semantik*. Wondéné *Reliabilitas* ingkang dipunginakakên inggih mênikå *reliabilitas intrarater* sâhå *reliabilitas interrater*.

Asiling Panalitèn sâhå Pangrêmbagipun

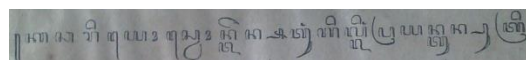
Deskripsi Naskah sâhå Teks SKK

Naskah SKK kapanggihakên wontên ing *Perpustakaan Muséum Déwantâra Kirti Griyå Yogyakarta* kanthi nomêr *kodeks Bb.1.257*. *SKK* wêdalan Balé Puståká ing *Weltevreden* taun 1924, kaanggit déning Radèn Purnå Pranåtå. Samak *naskah* kadamêl saking karton warni soklat. *Naskah* dipunjilid ngginakakên lakban warni biru sâhå kajilid kanthi dipundondomi ngginakakên bêngang warni pêthak. Jilidanipun radi rusak, amargi *lakban*-ipun sampun botên krakêt malih, nanging dondomanipun taksih kêkah, satêmah dlancangipun botên wontên ingkang ucul.

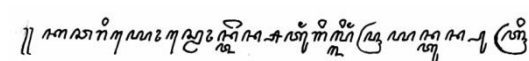
Transkripsi Teks SKK

Wontên ing panalitèn mênikå anggènipun ndamêl alih tulis *teks*-ipun mawi aksâra Jåwå, amargi *teks SKK* sêratanipun migunakakên aksâra Jåwå. *Metode transkripsi* ingkang dipunginakakên, inggih mênikå *metode transkripsi diplomatik* *Transkripsi* katindakakên amargi *naskah SKK* ingkang dados *objek* panalitèn awujud *naskah* cithak. Ancasing ndamêl *transkripsi teks SKK* kanggé nglêstantunakên *teks SKK*, amargi danguning dangu *teks SKK* sagêd rusak. Wondéné tulådha asiling *transkripsi diplomatik* tumrap *teks SKK* kados ing ngandhap mênikå.

Teks SKK

Asiling Transkripsi Teks SKK

Transliterasi sâhâ Suntingan Teks SKK

Pandom Transliterasi Teks

Pandom *transliterasi* kanggé nggampilakên pamaos mahami asiling *transliterasi teks SKK*. Metode ingkang dipunginakakên, inggih mênikâ *metode transliterasi standar*. Wontên ing ngandhap mênikâ kapratêlakakên tulâdhâ pandom *transliterasi teks*.

Tabel 1: Wujud panyêratipun sandhangan panyigêging wandâ wontên ing teks SKK

Nâmâ Sandhangan	Wujud	Tulâdhâ Panyêratipun	Transliterasi Standar
cêcak (ŋ)			satung-giling

Pandom Suntingan Teks SKK

Tândhâ-tândhâ ingkang dipunginakakên minangkâ pandom *suntingan teks SKK*, tuladhanipun kados ingkang kaandharakên ing ngandhap mênikâ.

- 1) (...) tândhâ mênikâ dipunginakakên manawi aksârâ mênâpâ déné têngbungipun wontên ingkang dipunkirangi.
- 2) <...> tândhâ mênikâ dipunginakakên manawi aksârâ mênâpâ déné têngbungipun wontên ingkang dipuntambahi.
- 3) {...} tândhâ mênikâ dipunginakakên manawi aksârâ mênâpâ déné têngbungipun wontên ingkang dipungantos.
- 4) Katrangan ing *aparât kritik* ngginakakên ângkâ Arab ingkang kasêrat aksârâ Latin (¹, ², ³, ⁴, ... lsp).

Asiling *transliterasi standar* sâhâ *suntingan standar* tumrap *teks SKK* kasêrat kanthi wujud *tabel*. Anggènipun nindakakên

suntingan standar manggihakên 19 têngbung ingkang kêdah dipun-*sunting*. Wondéné tulâdhâ asiling *transliterasi sâhâ suntingan teks SKK* kados ing ngandhap mênikâ.

Tabel 2: Asiling Transliterasi sâhâ Suntingan Teks SKK

Asiling Transliterasi Standar Teks SKK	Asiling Suntingan Standar Teks SKK
kulâ lajêng ngèngêti garwanipu Radèn Tumênggung Anukâ sêbut ing tuladan kaping saka[54]wan wau,	kulâ lajêng ngèngêti garwanipu<n> ¹ Radèn Tumênggung Anukâ sêbut ing tuladan kaping saka[54]wan wau,

Salajengipun, *teks* ingkang dipun-*sunting* kaandharakên wontên ing *aparât kritik*. *Aparât kritik* dipundamêl minangkâ wujud tanggêl jawab *ilmiah* tumrap *teks SKK*. Wondéné tulâdhâ pangrêmbagipun têngbung ingkang dipun-*sunting* kaandharakên ing ngandhap mênikâ.

garwanipu<n>¹

Ing prakawis angkâ 1, têngbung *garwanipu* ing pungkasanining aksârâ katambah aksârâ *n*, satêmah têngbungipun dados *garwanipun*. Têngbung *garwanipun* kadadosan saking têngbung linggâ *garwâ* ingkang kawuwuhan panambang *-ipun*. Wontên ing *Baoesastra Djawa* (Poerwadarminta, 1939: 134) têngbung *garwâ* tênggêsipun sêmah (rabi). Pramila wontên ing *teks SKK* kasêrat kados ing ngandhap mênikâ.

kulâ lajêng ngèngêti **garwanipun** Radèn Tumênggung Anukâ...

Terjemahan-ipun

saya teringat dengan istri dari Raden Tumenggung Anuka....

Terjemahan Teks SKK

Terjemahan teks SKK wontên ing panalitèn mênikå kanthi nggantos saking bâså Jawi dados ing bâså Indonesia. *Metode terjemahan* ingkang dipunginakakên inggih mênikå *metode terjemahan harfiah*, *metode isi* utawi *maknå*, sårå *metode bebas*. Tulådå asiling *terjemahan* kasêrat kanthi wujud *tabel* kados ing ngandhap mênikå.

Tabel 3: Asiling Terjemahan Teks SKK

Asiling Teks SKK Sasampunipun Dipun-sunting	Asiling Terjemahan Teks SKK
“La, buku wau manawi tumbas dhatêng pundi, Mbakyu?” “Mênyang Balé Pustakå ing Wêltêvrêdhên, Dhiajêng. Bukuné apik, rêgané sathithik.	“La, buku tadi jika beli kemana, (Mbakyu) ¹ ?” “Datang ke Balai Pustaka di Weltevreden, Diajeng. Bukunya bagus, harganya murah.

Adhêdhasar asiling *terjemahan teks SKK* ing nginggil, prêlunipun cathêthan *terjemahan* supados *terjemahan teks SKK* mênikå langkung cêthå. Cathêthan *terjemahan* kasêbut kaandharakên ing ngandhap mênikå.

Mbakyu

Têmbung mbakyu têngêsipun sêdhêrêk èstri ingkang kapêrnah sêpuh (Poerwadarminta, 1939: 26). Têmbung mbakyu botên dipundamêl *terjemahan*-ipun supados têngêsing têmbung têtêp asli.

Pangrêmbaging Isining Teks SKK Bab Wayuh

Saking *data* ingkang sampun kapanggihakên, salajêngipun dipunandharakên pangrêmbaging *teks*-ipun adhêdhasar sabên *indikator*-ipun. Andharan pangrêmbaging *teks* bab awonipun mayuh kawayakakên kados ing ngandhap mênikå.

Botên Ngayêmi

Botên ngayêmi, têngêsipun botên sukå raos ingkang nyêngsêmakên sårå ngayêm-ayêm dhatêng èstrinipun. Tumindakipun tiyang kakung ingkang kalêbêt botên ngayêmi, inggih mênikå nilarakên garwå sartå putranipun tanpå tanggêl jawab lair sårå utawi batos kanggé nunggil kaliyan garwå sanèsipun, nalikå sawêg ngêndikå antawisipun laki-rabi wontênipun namung ndamêl tatu manahing garwå, sårå botên wontên raos trêsnå-asih utawi botên sukå pangrêtosan bab bêbrayan.

Raos ayêm têntrem dipunbêtahakên déning satunggaling kulåwargå kanggé nglampahi gêsang bêbrayan supados sagêd langgêng. Sasampunipun kråmå, tiyang èstri sagêd ngraosakên ayêm têntrem nalikå tiyang kakung sagêd ngrumêkså sårå tanggêl jawab dhatêng kulåwarganipun (Hasan, 2003: 13).

Tumindakipun tiyang kakung ingkang kalêbêt botên ngayêmi, inggih mênikå nalikå sawêg ngêndikå antawisipun laki-rabi wontênipun namung ndamêl tatu manahing garwå. Andharan kasêbut kados déné panggêsangan wayuh ingkang dipunlampahi déning Ki Bèi Kêbo Gupak. Kados pêthikan *teks* cariyosipun Ki Bèi Kêbo Gupak ing ngandhap mênikå.

1.c.1 ...mbok nom pitakon: “Ki Bèi, Ki Bèi, nikå lintang-lintang nâpâ?”. “Lintang bimå sêkti mêlik-mêlik kåyå kowé.” Mbok tuwå ugå banjur milu-milu pitakon. Wangsulané: “**Kaé lintang jaran dhawuk mabluk kåyå êndhasmu**”. Sanalikå rasané atiné **kåyå dibyuki mawå arêng... SKK (42)**

Terjemahan teks-ipun

1.c.1 ...*Istri muda bertanya: "Ki Bei, Ki Bei, itu bintang- bintang apa?". "Bintang bima sakti berkelip-kelip seperti kamu." (kata) (Ki Bei). Istri tua lalu ikut-ikutan bertanya. Jawab (Ki Bei): "Itu bintang jaran dhawuk banyak ubannya seperti (rambut) di kepalamu". Seketika hatinya terasa seperti dikasih tumpukan arang yang masih membara... SKK (42)*

Adhêdhasar pêthikan teks kasêbut nggambarakên bilih tiyang kakung ingkang botên sagêd njagi manahing garwanipun. Anggènipun nyênnyêrik garwanipun, inggih mênikâ kanthi ngêndikâ migunakakên têmbung-têmbung ingkang botên sakécâ dipunmirêngakên, dados wontênipun namung nyakiti manah kémawon. Salim (1995: 24) ngandharakên bilih tiyang kakung botên kênging ngêndikâ ingkang sagêd ndamêl tatu manahing garwanipun, amargi tiyang èstri mênikâ gadhah sipat ingkang alus.

Pilih-asih

Pilih-asih inggih mênikâ botên adil. Tiyang kakung ingkang pilih-asih, inggih mênikâ tiyang kakung ingkang botên adil dhatêng pârâ garwanipun. Kawajibanipun tiyang kakung, inggih kédah adil anggènipun sukâ *nafkah* lair dumugi batos dhatêng garwanipun.

Tiyang kakung ingkang nglampahi wayuh lajêng botên sagêd nindakakên adil dhatêng sadâyâ garwanipun sanadyan képingin adil, milâ botên kênging tiyang kakung langkung trêsnâ-asih dhatêng garwâ ingkang paling dipuntrêsnani kémawon, satêmah garwâ sanèsipun botên dipunsukani pangrêtosan (*terjemahan* surat An-Nisa':129). Tumindakipun tiyang kakung ingkang nggambarakên tumindak

ingkang botên adil adhêdhasar teks SKK, tuladhanipun kados tâ botên adil bab mbagé wêkdal. Pêthikan teks cariyosipun Radèn Pamalih, kados ing ngandhap mênikâ.

2.a.1 ...Gêlising kândhâ, banjur anak-anak gumrayah, **Radèn Pamalih banjur omah dhéwé awur nunggal mbok nom... SKK (34)**

Terjemahan-ipun

2.a.1 ...*Singkat cerita, (mereka) (mempunyai) banyak anak. Raden Pamalih kemudian mempunyai rumah sendiri menetap bersama istri muda... SKK (34)*

Adhêdhasar teks ing nginggil, nêdahakên tiyang kakung ingkang botên adil anggènipun mbagé wêkdal kanggé nunggil griyâ kaliyan pârâ garwanipun. Kamangka, tiyang ingkang nglampahi wayuh kédah sagêd adil bab mbagé wêkdal anggènipun nunggil griyâ kaliyan garwâ-garwâ sanèsipun. Miturut pârâ *ulama fiqh* utawi *ulama tafsir* ngandharakên bilih kédah sagêd tumindak adil anggènipun mbagé wêkdal gêsang sêsarêngan kaliyan garwâ satunggal dhatêng satunggalipun (Zuhaili lumantar Mursalin, 2007: 24).

Botên Ngayani

Adhêdhasar teks SKK ingkang kalêbêt tuladhâ saking tumindakipun tiyang kakung ingkang botên ngayani kulawarganipun, inggih mênikâ tiyang kakung ingkang botên sukâ kâyâ dhatêng èstri sâhâ putrâ-putranipun, Ki Dêrmâ Tadhah botên sukâ kâyâ dhatêng kulawarganipun. Kados pêthikan teks ing ngandhap mênikâ.

3.a.5 ...ora ânâ réwangé kang bisâ têtulung ing karibêdané, ânâ ugâ réwangé nanging anakê dhéwé tur isih cilik-cilik, **rinâ wengi mung tansah nangis**

nggiyêng, déning luwé wêtêngé kongsi nglêntéré... SKK (27-28)

Terjemahan-ipun

3.a.5 ...tidak ada yang membantu kerepotan (istri) (tua). Jika ada yang membantu itu pun anaknya sendiri yang masih kecil. **Siang malam (anaknya) menangis terus-terusan sampai lemas karena perutnya lapar... SKK (27-28)**

Saking *teks* kasêbut nggambarakên tiyang kakung ingkang botên sukâ têtêdh dhatêng kulawarganipun. Kamangkâ tiyang kakung wajib ngayani garwanipun sâhâ putranipun. Tiyang kakung mênikâ anggènipun ngayani botên namung winatês wontên ing sukâ dhaharan kémawon, kalêbêt ugi sukâ sandhang, papan, sâhâ sanès-sanèsipun (Salim, 1995: 42).

Botên Ngayomi

Botên ngayomi têngènipun botên ngrêksâ dhatêng kulawarganipun. Wontènipun namung sikap nganiâyâ, inggih mênikâ mâlâ utawi nggêbug. Inkang dipunwastani botên ngayomi kalêbêt ugi botên mbiyantu karépotaning garwâ nalika ngurus sâhâ nggulâ-wênthah putranipun.

Tiyang kakung kêtah sagêd ngayomi sadâyâ garwanipun, kados ingkang dipunandharakên wontên ing sêratan Sumaatmakâ Atmâsâlâgâ lumantar Purwadi (2009: 166) kawajibanipun tiyang kakung inggih mênikâ kêtah sagêd angayomi (ngrêksâ). Tumindak nganiâyâkasêbut kados déné cariyos lampahing wayuh ingkang dipuntindakakên déning Ki Naib.

4.b.2 ...Nêpsuné Ki Naib marang mbok tuwâ, **banjur dipalâ asu... SKK (50)**

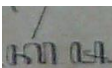
Terjemahan teks-ipun

4.b.2 ...(Pelampiasan) kemarahan Ki Naib kepada **sambil berkata anjing... SKK (50)**

Adhêdhasar *teks* ing nginggil nêdahakên tiyang kakung ingkang nganiâyâ garwanipun, inggih mênikâ kanthi mâlâ sâhâ nggêbug. Miturut *Kompilasi Hukum Islam* bab hak sâhâ kawajiban laki-rabi pérangan katigâ bab kawajiban tiyang kakung *pasal 80 ayat 2* lumatar Hasan (2003: 165) kaandharakên bilih tiyang kakung wajib ngayomi garwanipun sâhâ nyukani sadâyâ kaprêluan gêsang bêbrayan jumbuh kaliyan kasagêdanipun.

PANUTUP

Dudutan

Adhêdhasar asiling panalitèn sâhâ pangrêmbagipun *SKK* wontên ing bab IV sagêd kapêndhêt dudutanipun. Dudutanipun inggih mênikâ *naskah SKK* ingkang dipundadosakên sumber panalitèn ingkang kasimpên wontên ing *Perpustakaan Muséum Déwantâra Kirti Griyâ Yogyakarta*, nomêr *kodeks Bb.1.257*, kanthi kawontênan *naskah-ipun* taksih saé, *teks-ipun* taksih cêthâ sâhâ papanipun langkung *terjangkau* katimbang Muséum Radyâ Pustakâ. *Transkripsi teks* ingkang sampun dipuntindakakên kapanggihakên sêratan aksârâ Jâwâ kanthi sêratan jaman rumiyin kados ta aksârâ sâ tuladhanipun ing têtêmbung *karsâ*, wujudipun aksârâ . *Suntingan teks* ingkang kapanggihakên kasêrat ing *aparât kritik* wontên 19 têtêmbung. *Terjemahan* ingkang dipuntindakakên ing *teks SKK* saking bâsâ Jawi dipundamêl *terjemahan-ipun* dados bâsâ Indonesia.

Isining *teks SKK* ngandharakên bab awonipun tiyang wayuh. Saking gangsal parâgâ ing cariyos *teks SKK*, dipuncariyosakên kados pundi parâ parâgâ anggènipun nglampahi wayuh ingkang njalari salah satunggaling garwanipun kasiyâ-siyâ amargi awonipun tumindakipun ingkang kakung.

Implikasi

Adhêdhasar asiling panalitèn sâhâ pangrêmbaging *teks SKK* ingkang sampun kaandharakên ing bab IV tamtu wontên *implikasi-nipun*. Wondéné *implikasi* panalitèn mênikâ kanggé *lingkungan perguruan tinggi*, mliginipun ing *Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah*, panalitèn mênikâ sagêdâ dados sêsêrêpan bab carâ anggènipun ngêcakakên ngèlmi *filologi* kanggé naliti *naskah Jawi*.

Wondéné *implikasi* mênggahing masarakat umum, panalitèn mênikâ sagêd nambahi kawruh ugi, mliginipun ing bab asiling pangrêmbagipun isining *teks SKK*, bab awonipun wayuh. Sampun kaandharakên bab awonipun nglampahi wayuh, mênikâ sagêd dados tuladhâ anggènipun masarakat nglampahi gêsang bêbrayan mliginipun wayuh, supados botên kados déné cariyos parâ parâgâ ingkang dipuncariyosakên ing *teks SKK*. Ananging, sagêdâ nglampahi gesang bêbrayan mliginipun wayuh kanthi bagyâ mulyâ, ayom ayêm têmtrêm.

Pamrayogi

1. *Teks SKK* taksih prêlu dipuntliti kajumbuhakên kaliyan bab
2. sastrâ, bâsâ, mênâpâ déné bab sanèsipun.
3. Panalitèn *naskah-naskah* kinâ mliginipun *naskah Jawi* taksih prêlu dipuntliti kanggé nglêstantunakên *naskah* mênikâ supados

isinipun taksih sagêd dipunmangrêtosi sâhâ kanggé nglêstantunakên piwulang ingkang taksih sagêd kajumbuhakên kaliyan panggêsangan masarakat samênikâ.

KAPUSTAKAN

Naskah

Pranata, Purna. 1924. *Kenya Kebuka*. Weltevreden: Bale Pustaka.

Pustakâ

- Ayyub, Syaikh Hasan. 2004. *Fikih Keluarga*. Jakarta Timur: Pustaka Al-Kautsar.
- Baroroh-Baried, Siti dkk. 1985. *Pengantar Teori Filologi*. Jakarta: Pusat Pembinaan dan Pengembangan Bahasa Departemen Pendidikan dan Kebudayaan.
- Cahyani, Tusina Nur. 2012. Tinjauan Filologi dan Nilai Moral Berumah-Tangga bagi Wanita Jawa dalam Serat Padmiwara. *Skripsi S1*. Program Studi Pendidikan Bahasa Jawa, Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah, Fakultas Bahasa dan Seni, Universitas Negeri Yogyakarta.
- Chamamah-Soeratno, Siti. 2011. *Sastra: Teori dan Metode*. Yogyakarta: Elmatara.
- Fathurahman Oman. 2015. *Filologi Indonesia Teori dan Metode*. Jakarta: Prenadamedia Group
- Hasan, M. Ali. 2003. *Pedoman Hidup Berumah Tangga dalam Islam*. Jakarta: Prenada Media.
- Jahrani, Musfir Husain Aj. 1996. *Poligami dari Berbagai Persepsi*. Jakarta: Gema Insani Press.
- Kaelan. 2005. *Metode Penelitian Kualitatif Bidang Filsafat*. Yogyakarta: Paradigma.
- Mursalin, Supardi. 2007. *Menolak Poligami*. Yogyakarta: Pustaka Pelajar.

Padmosoekotjo, S. 1989. *Wêwaton*. Surabaya: PT Citra Jaya Murni.

Poerwadarminta, W.J.S. 1939. *Baoesastra Djawa*. Batavia: J. B. Wolters' Uitgevers. Maatschappij N. V.

Purwadi. 2005. *Etika Jawa*. Yogyakarta: Paradigma Indonesia Publisher's.

Salim, Hadiyah. 1995. *Rumahku Mahligaiiku*. Bandung: PT Remaja Rosdakarya.

Stuart, Robson dan Singih Wibisono. 2002. *Javanese English Dictionary*. Jakarta: PT Java Books.

Sulistiyorini, Dwi. 2015. *Filologi Teori dan Penerapannya*. Jawa Timur: Madani.

Widayanto, Anton Novi. 2015. Kajian Filologi sâhå Jinising Katrêsnan dhatêng Garwå wontên Sêrat Ngèlmi Pangasihân. *Skripsi S1*. Program Studi Pendidikan Bahasa Jawa, Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah, Fakultas Bahasa dan Seni, Universitas Negeri Yogyakarta.

Widodo, Mukhtar. 2000. *Konstruksi ke Arah Penelitian Deskripsi*. Yogyakarta: Avyrouz.